

ŽILVINĖ PETRAUSKAITĖ

**, GULAGO
BĖGLIAI**

LIETUVIAI, IŠTRŪKĘ
IŠ SOVIETŲ LAGERIŲ

Alma littera

VILNIUS / 2022

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo ir mokslo įstaigų
bibliotekose, muziejuose arba archyvuose, draudžiama
mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti,
viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių
tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

ISBN 978-609-01-4974-4

© Žilvinė Petrauskaitė, 2022

Viršelio iliustracija © ondrejsustik, ID: 599400266 / „Shutterstock“

Priešlapių žemėlapis kontūras © Porcupen, ID: 641865847 / „Shutterstock“

Priešlapių iliustracija © railway fx, ID: 345881615 / „Shutterstock“

© Leidykla „Alma littera“, 2022

TURINYS

SIGUTĖ SMETONAITĖ

500 KILOMETRŲ PER TAIGĄ PĖŠČIOMIS

9

DONATAS KVEDARAS

PASIRINKIMAS: BĖGTI ARBA MIRTI

61

ANTANAS ŽEMAITIS

ŠACHTOS TUNELIU – KARIAUTI UŽ LIETUVOS LAISVĘ

105

ANTANAS SEIKALIS

GULAGO PAMATUS SUDREBINUSIO SUKILIMO PĖDSAKAIS

141

ALGIRDAS PETRUSEVIČIUS

DUKART BĖGLYS

179

KIEK LIETUVIUI SVARBI LAISVĖ?

224

ILIUSTRACIJŲ ŠALTINIAI

239

Daugeliui patinka Holivudo filmai, kuriuose pasakojama apie pabėgimus iš akyliausiai saugomų pasaulio kalėjimų, o prierašas „Pagal tikrus įvykius“ sukelia dar didesnę susidomėjimą. Šioje knygoje pateikiamos penkios lietuvių išsiveržimo iš sovietinio Gulago istorijos, artimos įtempto veiksmo filmo scenarijui. Ir... jose viskas tikra!

Knyga parašyta remiantis per LRT rodyto laidų ciklo „Bėgliai“ medžiaga (scenarijaus autoriai Paulius Kaupelis, Saulius Bartkus, režisierius Andrius Bartkus), papildyta išsamesne pabėgimų priešistore, įvykiais po jų, istoriniais kontekstais ir interviu su istoriku, habilituotu humanitarinių mokslų daktaru, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros profesoriumi, akademiku Egidijumi Aleksandravičiumi.

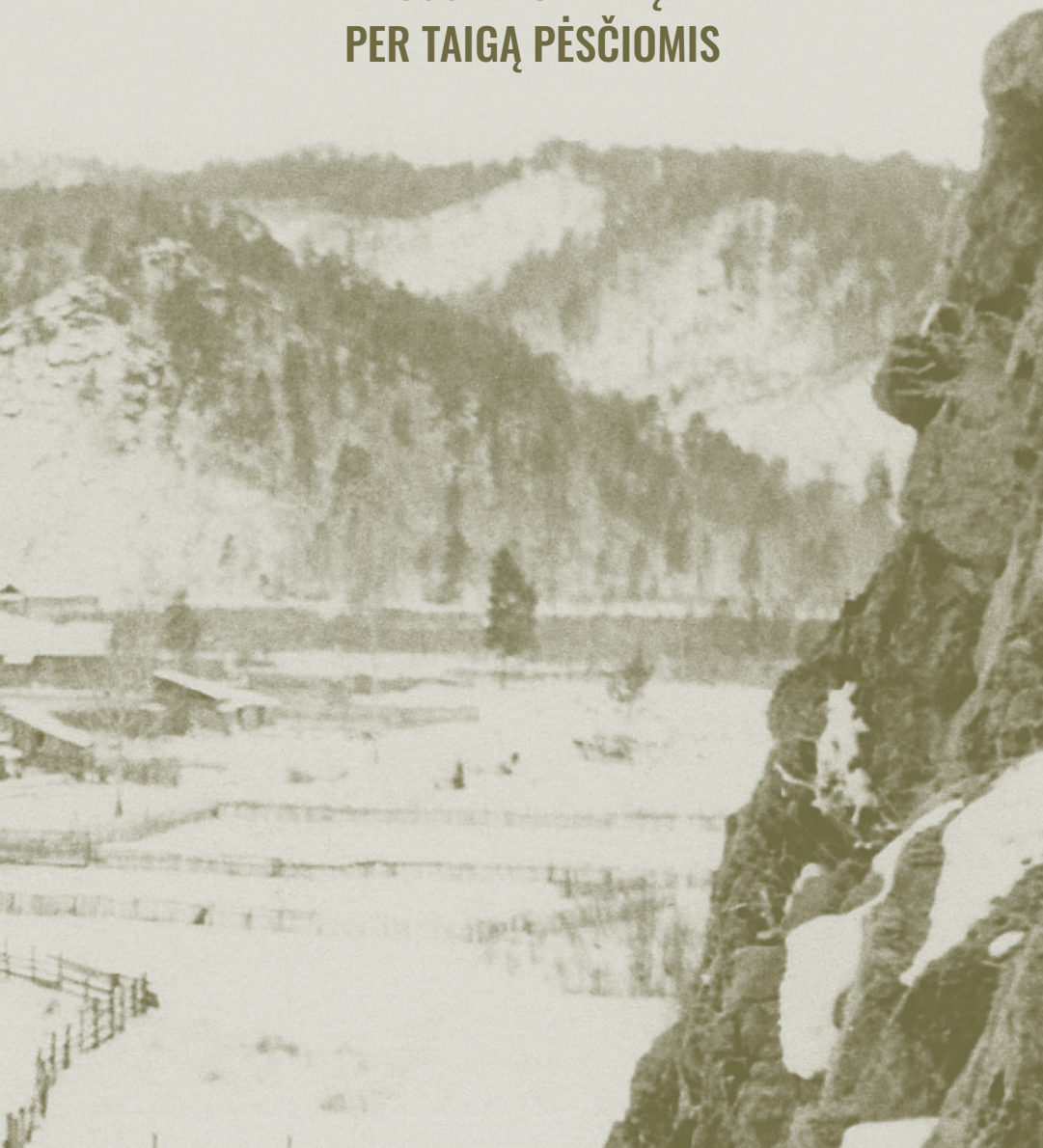
Intriga, kad knietėtų kuo greičiau atsiversti šią knygą: pabėgti paviko, visi yra sveiki ir gyvena Lietuvoje!

Žilvinė Petrauskaitė

SIGUTĒ SMETONAITĒ

**500 KILOMETRŲ
PER TAIGĄ PĖSČIOMIS**

1954-AISIAIS S. SMETONAITĖ BUVO DAR PAAUGLĖ,
BET LAISVĖS ŽYGI PER TAIGĄ LIG ŠIOL PRISIMENA
SU MENKIAUSIOMIS SMULKMENOMIS.

TV laidų ciklo „Bėgliai“ rengėjų nuotrauka

1954

Irkutsko sritis, Taljanų gyvenvietė, 1954-ieji. Paaugliai Sigutė, Juozas ir Kastytis ruošiasi bėgti iš tremties, ketinimą grįžti į Lietuvą jaunuoliai slepia net nuo tėvų. Iki tėvynės – 6500 kilometrų Vakarų link, tačiau bėgliai pasirenka kitą kryptį – per Mongoliją, Kiniją, kirtus Ramųjį vandenyną pasiekti Ameriką, o iš ten keliauti į Lietuvą.

„Mes vis tiek kovosime už laisvę, už Lietuvą – šis jausmas vedė pirmyn, – prisimena Sigutė Smetonaitė, viena iš tuomečių paauglių trijulės. – Visa mūsų veikla, visi žaidimai buvo skirti savęs tobulinimui, užsibrėžėme: gerai mokytis, lavinti atmintį, išmokti puikiai orientuotis aplinkoje, konspiracijos – na, žodžiu, visko, ko gali prireikti bėgant ir vėliau kovojant Lietuvoje. Be to, supratome, kad ir fiziškai reikia būti stipriems – treniravomės po kalnus laipiodami prisirišę lentas prie kojų, slidžių neturėjome, tad mėgindavome šliuožti bent taip. Mokykloje nebuvo kūno kultūros pamokų, bet patys bėgiodavome, šokinėdavome į aukštį, tolj, rengdavome varžybas.“

Apie 800 kilometrų pėsčiomis per Sajaną kalnus. Be maisto ir vandens, ištinusiomis kojomis ir praradus viltį kada nors išvysti tremtyje likusius savo tėvus. Ką jautė Sigutė, kai, persekiotojų kulkai pataikius į medį, iš jo į visas puses pažiros atplaišos, o netrukus krauju paplūdo į koją kliudytas Juozas, kitas bėglys?

VISAM GYVENIMUI ĮSIMINĘS KAREIVIŲ KVAPAS

Lietuvos prezidento Antano Smetonos brolio Motiejaus anūkė S. Smetonaitė gimė 1937 m. gegužę Kaune. Keturmetės atmintin įsirėžė pirmieji trėmimai – prezidento giminaičiai buvo areštuoti ir ištremti į tolimus Sibiro kraštus: Motiejus ir Barbora Smetonos, Sigutės tėvelio tėvai, jo brolis Adomas, Marija ir Jonas Neniškiai, mamytės tėveliai, ir jų sūnus Pranas. Kaip 1941 m. birželio 14-ąją buvo suimti pastarieji seneliai, mergaitė matė savo akimis.

„Su broliu tuomet buvome pas senelius Turdvaryje Rokiškio rajone. Atsibudau naktį: žiūriu, kumečiai, kaip tada vadindavo dvaro darbininkus, vaikšto apsiavę *čebatais* visur, net po *salioną*, o jis buvo toks gražus: aksomu traukti baldai, brangūs kilimai, pianinas. Žinojau, kad ten galima įeiti tiktai nusiavus batus, vienomis kojiniųėmis arba šlepetėmis. O čia – vaikšto *su čebatais*, triukšmas, pradėjau verkti, brolis paėmė mane ant rankų, – Sigutei visam gyvenimui įsirėžė trėmimo nakties vaizdai. – Dar prisimenu, kaip vežime susodinti seneliai tolsta keliu, močiutė sėdi nuleidusi kojas vežimo gale ir skarelės krašteliu šluostosi ašaras. Tai mane ypač sukrėtė.“

Neniškiai buvo labai svetingi. Jų dvare lankydavosi garsios to meto asmenybės. „Senelė buvo bajoraitė, namuose nuolat būdavo svečių: ir Maironis ne kartą yra viešėjęs, ir vyskupas Kazimieras Paltarokas, ir bajorai Kliučinskai. Svečiai kartu muzikuodavo (mano senelė neblogai skambino pianinu), deklamuodavo eilėraščius, kalbėdavosi įvairiausiomis temomis“, – mena S. Smetonaitė.

Prasidėjus karui Sigutė Kaune lankė baletu pamokas ir muzikos mokyklą. Pirmoji mergaitės ir jos brolio muzikos mokytoja buvo Julija Dvarionaitė, kompozitoriaus Balio Dvariono sesuo. „Kai į namus ateidavo svečių, mamos kolegų iš Jaunojo žiūrovo teatro ar dėdės Adomo draugų dailininkų, mudu su broliu būtinai turėdavome jiems pagroti – ir atskirai, ir keturiomis rankoms – tik tada galėdavome bėgti sau“, – šypsodamasi pasakojo S. Smetonaitė ir pridūrė,

kad toks geras fortepijonas, kaip jų namuose, buvo retenybė, to meto Kaune tokių būta vos keli. Į Smetonų namus parepetuoti ateidavo ir būsimasis kompozitorius, tuo metu dar studentas, Eduardas Balsys, už kurio brolio Leopoldo vėliau ištekėjo Sigutės mamos sesuo. Sigutės mama Jadvyga buvo aktorė, o tėvelis Antanas prieš karą Čekoslovakijoje studijavo spalvotųjų metalų apdirbimą. Bet grįžęs, dar neprasidėjęs karui, susirgo plaučių tuberkulioze, gydėsi sanatorijoje („Jei būtų nesirgęs, gal būtume pasitraukę į Vakarų“, – dabar svarsto S. Smetonaitė) ir pagal savo specialybę nedirbo, važinėjo padėti žmonos seseriai Janinai, ištremtų M. ir J. Neniškių dukrai, šeiminkauti dvare netoli Rokiškio. Prasidėjęs žiemos ar vasaros moksleivių atostogoms, į vežimą pasikinkęs arkliuką tėvelis atvažiuodavo dukros parsivežti iš Kauno.

„Atmenu, buvo žiema. Tėvelis įkišo mane į šiltą miegamąjį maišą, nusipirktą Čekoslovakijoje, ir vežasi. Jo paviršius – glotnus, sliudus, rogės žemos, o kelias nuo Kavarsko link Anykščių – vien kalniukai pakalnės. Tėvelis paskui dažnai pasakodavo: „Jau sutemo, netoli Anykščiai, girdžiu, kažkas šaukia ir vejasi. Privažiavo žmogus arklių kinkiniu: „Ar ne tu vaiką pametei?“ Tėvelis pasižiūri, kad tikrai! Aš, matyt, kylant į kalniuką nuo šiaudų nuslydau, gal pasimuisčiau ir nučiuožiau. Na, tais laikais keliuose nebuvo daug automobilių, tai nieko baisaus nenutiko“, – juokingą vaikystės epizodą prisiminė Sigutė.

Prieš antrosios okupacijos pradžią, karo frontui artėjant prie Kauno, Smetonų šeima pasitraukė į Raudondvarį. „Nakčiai buvome sulindę į tokį rūšį – *kapčių* su durimis. Visą naktį girdėjosi šūviai, griaudėjo sprogimai. Ryte kažkas pasakė, kad jau viskas – atėjo bolševikai. Visi labai išsigando, nežinojo, ką daryti: ar atverti duris ir lipti lauk, ar likti viduje“, – suaugusiųjų išgąstį pajuto ir kartu slėpėsi vaikai.

Niekur eiti neprisireikė. „Durys atsidarė, rusas su automatu ėmė rėkti: „Partizanai, partizanai!“ „Matyt, galvojo, kad čia slepiasi partizanai, o tebuvome vienos moterys ir tik du vyrai – mano tėvelis ir

1

- ¹ S. SMETONAITĖS TĖVŲ, JADVYGOS IR ANTANO SMETONŲ, VESTUVIŲ NUOTRAUKA. KAUNAS, 1931 m.
- ² J. SMETONIENĖ SU DUKRELE SIGUTE (VEŽIMĖLYJE) KAUNE, P. VILEIŠIO GATVĖJE, 1937 m.
- ³ MAŽYLIŲ KOMPANIJA: ANTRUS METUS EINANTI SIGUTĖ (PIRMA IŠ KAIRĖS) SU BENDRAAMŽIAIS DRAUGAIS. KAUNAS, 1938 m.
- ⁴ PRASIDĖJUS PIRMAJAI SOVIETŲ OKUPACIJAI PREZIDENTO A. SMETONOS BROLIS MOTIEJUS IR JO ŽMONA BUVO IŠ KARTO AREŠTUOTI IR IŠTREMTI
- ⁵ SIGUTĖ (DEŠINĖJE) SU DRAUGE PRIE KALĖDINĖS EGLUTĖS. KAUNAS, 1945 m. PO TREJŲ METŲ KALĖDAS JI JAU ŠVĖS TREMTYJE

2

1931

1938-III-18

3

4

5

1938

1945

brolis, jie tuoj pat užsiglaudė mums už nugarų, rūsio prietemoje beveik nesimatė. Tas rusas, matyt, pats baisiai bijojo, nes buvo labai išbalęs. Pavedžiojo pavedžiojo šautuvu ore, vyrų nepamatė ir nieko nedarė, nešaudė“, – pasakojo Sigutė.

////////////////////////////////////
**Durys atsidarė, rusas su automatu ėmė rėkti:
„Partizanai, partizanai!“**

Tąkart mergaitė įsiminė dar vieną dalyką – bolševikų kareivių kvapą. „Kvapams esu labai jautri. Vokiečių karius atsimenu kvepiančius švara, o ruseliai trenkė prakaitu ir nešvariais autais, – atsimena S. Smetonaitė. – Vargšeliai buvo išvargę, perkarę, nesiprausę, aišku, seniai skalbtais drabužiais. Kai išlipome iš rūsio, gaižaus Raudonosios armijos kareivių prakaito kvapo buvo pilnas visas kiemas. Iš už bato aulo jie išsitraukdavo aliumininį įrankį – viename gale šakutė, kitame – šaukštas ir prašydami duonos kartodavo: „Mamaša, *chliebca, chliebca*, mamaša.“ Buvo labai baisu, mes tuojau išvykome namo, į Kauną.“

Į TREMTĮ KROVĖSI VEŽTIS NATAS IR LĖLES

1948 m. gegužės 18 d. Lietuvos SSR Ministrų taryba ir Centro komitetas priėmė slaptą nutarimą „Dėl priemonių ryšium su banditų ir banditų pagalbininkų buožių šeimų išskeldinimu“. Siekiant palaužti ginkluotą antisovietinį pasipriešinimą, pašalinti kliūtis žemės ūkio kolektyvizavimui ir krašto sovietizavimui, suplanuota iš Lietuvos iš-tremti ne mažiau kaip 12 000 šeimų. Į tremiamųjų sąrašus pirmiausia būdavo įtraukiamos partizanų, jų rėmėjų, ūkininkų ir kitų priešiška nusiteikusiųjų sovietų valdžiai šeimos.

1948 m. gegužės 22 d. Baltijos šalyse prasidėjo didžiausia XX a. trėmimo operacija, ciniškai sovietų pavadinta „Pavasariu“, rusiškai

„Vesna“. Šių tragiškų įvykių išvakarėse Sigutė atšventė vienuoliktąjį gimtadienį. Tuo metu ji kartu su tėvu A. Smetona, mama J. Neniškyte-Smetoniene, penkeriais metais vyresniu broliu Tomu gyveno bute Petro Vileišio gatvėje Kaune, Žaliakalnyje. Anksčiau visas namas buvo jų, bet sovietai jį nacionalizavo, šeiminkams paliko keturis kambarius.

Mama ką tik iš Sibiro buvo parsivežusi ištremtą mamą, jos tėtis, deja, ten jau buvo miręs. „Mano mama buvo labai drąsi, vos tik baigėsi karas, išvažiavo į Sibirą pasivogti mamos. Mano tėvelis rado pamestą pasą, įklijavo uošvės nuotrauką ir mama išvažiavo. Nuvažiavusi aptiko močiutę kažkokioje žeminėje sutinusiomis kojomis, be ramentų nepaeinančią, komendantui pasakė, kad veš ją į ligoninę. Novosibirsko geležinkelio stotyje, nebūtų aktorė, suvaidino, kad jas apvogė, pradėjo šaukti, jog dingo ir daiktai, ir dokumentai. Tuomet labai daug karo išblaškytų žmonių keliavo traukiniais, su ryšuliais, krepšiais, dėžėmis, vagystės buvo dažnos. Milicijoje mama patikėjo, išdavė kelionės dokumentą, – filmo vertą istoriją papasakojo S. Smetonaitė. – Mamos brolis dirbo gydytoju Klaipėdoje, pasiguldė močiutę į ligoninę, atgriebė, paskui dar dešimt metų ji pagyveno.“

1948-aisiais Sigutė daug kartų girdėjo kalbant: „Vėl vežimai“, bet to žodžio prasmės kaip reikiant nesuprato, manė, kad laukia kelionė, kažkur visi važiuos. „Su draugėmis net žaisdavome „vežimus“: kraudavomės, dėdavome į krepšius savo lėles – va, kaip juos įsivaizdavome“, – suaugusiųjų rūpesčio atšvaitus vaikiškose galvelėse prisiminė Sigutė.

Vakarais, kai draugės išsiskirstydavo namo, o lėlės jau būdavo suguldytos nakčiai, mergaitė stipriau pajusdavo tomis dienomis visus namus persmelkusią baimę ir neramų laukimą. „Sėdime su tėvais vakare namuose, girdime, gatve važiuoja sunkvežimis. Tais laikais nebuvo tiek automobilių kaip dabar, kad važiuotų ir važiuotų pro šalį, todėl, išgirdę motoro burzgimą, visi sustingdavome: „Jau atvažiuoja mūsų.“ Kai sunkvežimis pravažiuodavo, lengviau atsidusdavome“, – baime